

“AYOL” KONSEPTOSFERASIDA GENDER MUNOSABATLARINING IFODALANISHI

Bahromova Munira Madaminovna

Farg‘ona davlat universiteti katta o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

АННОТАЦИЯ

Мақолада замонавий тилшуносликда гендер тушунчасининг қўлланилиши, so‘nggi yillarda “gender” atamasiga qiziqish ortganiga qaramay, uni ishlatishda bir qator qiyinchiliklar yuzaga kelishi, bu qiyinchiliklar ushbu konsepsiyaning qiyosiy yangiligi va boshqa tomondan, ushbu masala bo‘yicha xorijiy adabiyotlarni tarjima qilish va talqin qilinishi, “gender” tushunchasining ko‘plab konsepsiyalarini izohlashi, jins va gender tushunchalari o‘rtasidagi farqlarini aniqlashdan iboratligi, tadqiqotchilar tomonidan “gender” atamasining tan olingan eng mukammal ta‘rifi Ann Oakli tomonidan ishlab chiqilganligi. Ayol konseptosferasida gender munosabatlarining ifodalanishi, assotsiativ tajriba natijalari.

Kalit so‘zlar: *tilshunoslik, gender, lingvistik izlanish, assotsiativ tajriba, genderologik tadqiqotlar, jins, erkak, ayol*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается вопрос о гендерологии, как это понятие вошло в современную лингвистическую парадигму. Вопросы, связанные с разработкой методики лингвистического исследования гендера, объяснение множество концепций понятия «гендер», что касается современного состояния гендерных исследований на Западе, что можно сказать сегодня о существовании собственно гендерных исследований, изучающих оба пола, а точнее – процесс социального конструирования различий между полами, гендерная специфика речи, репрезентация мужского и женского в языке.

Ключевые слова: *гендер, лингвистическое исследование, гендерные исследования, мужской и женский пол, «маскулинное» и «фемининное»*

ABSTRACT

This article discusses the issue of genderology, how this concept entered the modern linguistic paradigm. Issues related to the development of methods of linguistic research of gender, the explanation of many concepts of the concept of "gender", as for the current state of gender studies in the West, what can be said today about the existence of proper gender studies studying both sexes, or rather, the

process of social construction of differences between the sexes, gender specificity of speech, the representation of male and female in language.

Keywords: *gender, linguistic research, gender studies, male and female gender, "masculine" and "feminine"*

KIRISH

“Gender” tushunchasi zamonaviy lingvistik paradigmaga boshqa gumanitar fanlarga qaraganda ancha kech, ya’ni XX asrning ikkinchi yarmida kirib keldi. Dastlab bu sohadagi ishlar G‘arbda paydo bo‘ldi. Nutq va tildagi erkak va ayol xususiyatlarining dastlabki tizimli tavsiflari german va roman til guruhlaridan olingan tillar asosida amalga oshirildi. Tadqiqotchilarni asosan ikkita savol qiziqtirdi: erkak va ayol qanday gapiradi (nutqning gender xususiyati) va ular erkak va ayol haqida qanday gapirishadi (tilda erkak va ayolning ifodalanishi). Rus tilshunosligiga kelsak, ushbu sohadagi birinchi muntazam tadqiqotlar faqat 80-yillarning oxiri va 90-yillarning boshlarida o‘tkazila boshlandi. Rus olimlarining gender masalalariga qiziqishi rus jamiyatidagi ochiqlik yoki feministik g‘oyalar ta’siri bilan bog‘liq. Gender munosabatlarini hisobga olgan holda, inson faoliyatining aksariyat sohalariga genderni fanlararo o‘rganish kirib bordi.

So‘nggi yillarda “gender” atamasiga qiziqish ortganiga qaramay, uni ishlatishda bir qator qiyinchiliklar yuzaga keldi. Bir tomondan, bu qiyinchiliklar ushbu konsepsiyaning qiyosiy yangiligi va boshqa tomondan, ushbu masala bo‘yicha xorijiy adabiyotlarni tarjima qilish va talqin qilish bilan bog‘liq. Bu, o‘z navbatida, “gender” tushunchasining ko‘plab konsepsiyalarini izohlaydi. Ushbu masalani ko‘rib chiqish asosan jins va gender tushunchalari o‘rtasidagi farqlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotchilar tomonidan “gender” atamasining tan olingan eng mukammal ta’rifi Ann Oakli tomonidan ishlab chiqilgan: “Jins – bu erkak va ayol o‘rtasidagi biologik farqlar bilan bog‘liq bo‘lgan so‘z. Shu bilan birga, gender madaniyat mavzusidir: u “erkak” va “ayol” ijtimoiy tasnifi bilan bog‘liq. Jinsning mavjudligi, genderning xilma-xilligini ham tan olish zarur”[1.,C.26]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Lingvistik tadqiqotlar genderni madaniyat hamda til hodisasi deb hisoblaydi va bu toifaning tildagi sintezini o‘rganadi. Shunday qilib, D.Malishenderni “ijtimoiy va psixologik jarayonlar majmuasi, shuningdek, jamiyat tomonidan yaratilgan shaxsning xulq-atvoriga ta’sir qiluvchi madaniy munosabatlar, ijtimoiy strategiyalarni tanlash va boshqalar” sifatida tavsiflaydi [2.]

A.V.Kirilina lingvistik genderologiya muammolarini batafsilroq va tizimli tahlil qilib, konseptual va metodologik nuqtai nazardan hamda o‘rganilayotgan

materialning tabiati nuqtai nazaridan farqlanishi mumkin bo'lgan oltita asosiy yo'nalishni aniqlaydi:

1. Sotsiolingvistik gender tadqiqotlar.
2. Feministik tilshunoslik.
3. Ikkala jinsning lingvistik xatti-harakatlarini o'rganadigan haqiqiy gender tadqiqotlar.
4. Erkaklik (maskulinnost) tadqiqotlari XX asr oxirida paydo bo'lgan eng yosh yo'nalish.
5. Psixolingvistik tadqiqotlar.
6. Madaniyatlararo, lingvokulturologik tadqiqotlar, shu jumladan, gender subkulturalari gipotezasi [3.]

XX asrning 60-yillari oxiridan boshlab tilshunoslikda (asosan AQSH va Germaniyada) tilni feministik talqin qilish yoki feministik tilshunoslik tendensiyasi ajralib chiqdi. Ushbu yo'nalish bugungi kunda ham mavjud [3.] Uning paydo bo'lishi bir qator sabablarga ko'ra ham ekstralingvistik, ham intralingvistik xarakterga ega bo'ldi. Tilshunoslar bir qator voqealarni birinchi sabablar guruhiga, ayniqsa, AQSH va Yevropada "yangi ayollar harakati"ning rivojlanishi, "kognitiv evolyutsiya" deb nom olgan postmodernizm falsafasining gullagan davri va shu kabi sabablarga bog'lashdi. Ko'p asrlar davomida tildagi bilim qobiliyati erkaklar uchun imtiyoz bo'lib keldi. Bu holat erkaklar bilim sohasi eng intensiv va keng miqyosda amalga oshirilgan ta'lim va ijtimoiy hayotning boshqa sohalariga beqiyos darajada kirish imkoniyatiga ega bo'lganligi bilan izohlandi. Ayollarning kognitiv faoliyati onalik va oilaviy vazifalarni bajarish bilan chegaralandi, lekin bu tilda o'z aksini topish uchun ta'sir ko'rsatmadi [4.,C.19]. Tilni feministik talqin qilishning paydo bo'lishiga hissa qo'shadigan haqiqiy lingvistik sabablarga quyidagilar kiradi:

1. Birinchidan, 50-60-yillarda tilshunoslikning o'zida bir qator yangi ilmiy yo'nalishlarning paydo bo'lishi – psixolingvistika, statistik sotsiolingvistika, pragmatika nazariyasi.
2. Ikkinchidan, tilshunoslik tarixida inson omilini o'rganishning birinchi o'ringa chiqishi va tilga xos insonning bioijtimoiy xususiyatlari, shu jumladan, uning jinsi bilan aloqador muammolar.
3. Uchinchidan, fandagi paradigmaning o'zgarishi (strukturalizmdan pragmatikaga o'tish) va ijtimoiy fanlarda gender tadqiqotlarini rivojlantirish uchun tegishli uslubiy hamda ilmiy asoslarning paydo bo'lishi.

Shuni ta'kidlash kerakki, tilni feministik tanqid qilish aniq fanlararo yondashuv tufayli tilshunoslikdagi gender tadqiqotlar boshqa sohalaridan ajralib tursa-da, ayni

paytda, bizning fikrimizcha, u tilning gender tadqiqotlari kesishmasida bo‘lib, shu bilan birga, tanqidiy tilshunoslikning tabiiy davomchisi hisoblanadi[3.]

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, gender omili nafaqat shaxsning nutqiy harakatlariga ta’sir qiladi. Gender farqlar tilning barcha “bosqichlarida” – fonetika, lug‘at, so‘z yasalishi, shuningdek, so‘zlardan foydalanish kabilarda kuzatiladi.

Gender masalalari bilan shug‘ullanadigan olimlar qiziqishlari doirasiga “erkaklik” va “ayollik” tushunchalarining semantik qamrovida turli madaniyatlarda va diaxroniyada bir xil madaniyat doirasida qanday farqlanish haqidagi masalalar kiradi; gender identifikatsiyasini yaratish uchun qanday lingvistik vositalardan foydalaniladi; jins metaforasining madaniyatdagi o‘rni qanday; qaysi semantik sohalarda jins tilda aks etadi; gender yondashuv mentalitetni o‘rganish uchun qanday ma’lumotlarni beradi va hokazo.

“Jins va til” muammosiga oid ba’zi kuzatishlar asosan dialektologik adabiyotlarda va grammatikalarda mavjud. Asosan ayollar nutqi va xulq-atvorining xususiyatlari haqida umumiy fikr ishlab chiqildi (erkaklar nutqi me’yor, ayollar nutqi undan og‘ish sifatida qaraldi). Sepir o‘zining “Ona tilida nutqning erkak va ayol variantlari” asarida quyidagilarni ta’kidlaydi: aksariyat hollarda ayol variantlarini qisqartirilgan shakllar sifatida tushuntirish mumkin... Ehtimol, qisqartirilgan ayol nutqi shakllari jamiyatdagi ayollarning kamroq markaziy yoki kamroq ritual ahamiyatga ega maqomining shartli belgilaridir”[5.,C.461].

Tilshunoslikdagi zamonaviy gender tadqiqotlarida quyidagilarga e’tibor qaratiladi: erkak va ayol tillarining ijtimoiy tabiati, erkak va ayol nutqiy aktlarining o‘ziga xos xususiyatlari va konseptlarning gender tabiatini o‘rganishga. Avvalo, “erkak” va “ayol” konseptlari turli madaniyatlarda hamda tillarda turlicha namoyon bo‘ladi. Tadqiqot obyekti asosan “ayol” konsepti bo‘lib, u belgilangan me’yordan farq qiladi, uning standarti erkak hisoblanadi.

Tabiat hodisalarining gender yorlig‘i, xususan, folklor asarlarida, birinchi navbatda, “*bo‘ri*”, “*tulki*” kabi neytral (giperik) leksemalar jinsga asoslangan ikkilamchi korrelyatsiyalarga qurilgan ertaklarda namoyon bo‘ladi. “Tulki” har doim – “*ayol*” va “*bo‘ri*” har doim – “*erkak*”. Jinsga asoslangan ikkilamchi motivatsiya daraxtlarning nomlariga va butun o‘simlik hayotiga o‘tkaziladi: rus kishisi uchun “qayin” ayolning ramzi, agar ayolning o‘zi bo‘lmasa (xuddi shu narsani “*olma daraxti*”, “*gilos*”, “*tol*”, “*qarag‘ay*” haqida ham aytish mumkin”)[6.,C.63]. O‘zbek tilida esa ayol hamisha gulga qiyoslangan bo‘lsa, erkakka nisbatan esa “chinor” ramziy ma’noda qo‘llanib kelinadi.

Jamiyatning muhim a’zosi bo‘lgan ayol tilda, birinchi navbatda, erkakka nisbatan tavsiflanadi: lug‘at ma’lumotlari erkak va ayolning qarama-qarshiligi va

taqqoslashiga asoslanadi. Ayolning qiyofasi uning anatomik xususiyatlari, tashqi ko‘rinishi, yoshi, ijtimoiy roli (xotin) tavsifi orqali beriladi. Lug‘atlarda va tajribalarda keltirilgan “ayol” konseptining lingvistik ifodalari dunyoning o‘ziga xos milliy qarashlarini boshqa madaniy asosda aniqlashga imkon beradi. Zamonaviy yoshlarning lingvistik ongini aks ettiruvchi ayol haqidagi g‘oyasi XX asrning 70-yillarini aks ettiruvchi assotsiativ lug‘atda qayd etilgan ayol g‘oyasidan farq qiladi, bu konsept tabiatining potensial dinamikasiga mos keladi.

Qayd etish lozimki, AQShning Dictionary.com onlayn-lug‘ati “ayol” (“woman”) so‘zini “2022-yil so‘zi” deb e‘lon qildi. Ma‘lum qilinishicha, yil davomida “ayol” so‘ziga murojaat 1400% ga ko‘tarilgan [7.].

2022-yilda O‘zbekistonda ilm-fan sohasida muvaffaqiyatga erishgan mashhur o‘zbek ayollari nomi bilan ataluvchi 16 ta stipendiya ta‘sis etildi. Ular orasida Suyuma G‘aniyeva singari zabardast olim, Halima Hudoyberdiyeva, Munojot Yo‘lchiyeva kabi mashhur san‘at namoyandalari nomlari ham zikr qilingan.

XULOSA

Shuni qayd etish lozimki, mavzu doirasida “Google” platformada «ayol» kontseptosferasi kognitiv maydonining milliy ongdagi timsolini aniqlash maqsadida o‘tkazilgan assotsiativ-ijtimoiy so‘rovnoma natijalarining statistik tahlili ilovalarda qayd etilgan. «Ayol» kontseptosferasi bo‘yicha assotsiativ-ijtimoiy so‘rovnoma o‘tkazish maydoni Google platformasi bo‘lib, unda onlayn-servis orqali 24 ta test shaklidagi so‘rovnoma e‘lon qilindi. Ushbu so‘rovnoma 2022-yilning 10-20-iyun kunlari o‘tkazildi va respondent sifatida O‘zbekiston Respublikasining turli hududlarida yashovchi turli yoshdagi ishtirokchilar qatnashdi. So‘rovnomada jami 687 nafar 18 yoshdan 70 yoshgacha bo‘lgan fuqarolar ishtirok etdi. Assotsiativ tajriba materiallaridan kelib chiqadiki, mamlakat yoshlarining ijobiy fazilatlarga ega ayolni afzal ko‘radi. Har bir Ayol zaminida o‘z onasini, turmush o‘rtog‘i, qiz farzandini, umuman olganda kelajakni ko‘radi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, yosh, o‘rta va katta yoshdagi guruhlarining kontseptosferalarida “ayol” konsepti umumiy kognitiv xususiyatlar va kognitiv tasniflagichlar to‘plami bilan ham izohlanadi va farqlar faqat periferik zonada namoyon bo‘ladi: yoshi ortib borishi bilan individual kognitiv xususiyatlar soni ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Словарь гендерных терминов / Ред. А. А. Денисова; Регион.обществ.организация «Восток Запад»: Женские Инновац. проекты. – М.: Информация XXI в., 2004. – С.26

2. Кондратьева О.Н. Гендерная характеристика концептов душа, сердце и ум в древнерусских текстах [Электронный ресурс] / О. Н. Кондратьева. – Режим доступа: www.sofik-rgi.narod.ru/avtori/konferencia/kondratieva.htm.
3. Кирилина А.В. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах [Электронный ресурс] / А. В. Кирилина. – Режим доступа: www.gender-cent.ryazan.ru/kirilina.htm.
4. Колосова О. А Когнитивные основания языковых категорий (на материале современного английского языка) : Дисс. ... д-ра филол. наук / О. А. Колосова. – М., 1996. – С.19
5. Сепир Э. Мужские и женские варианты речи в языке яна I Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / пер. с англ, под ред. и с предисл. А.Е. Кибрика. – М.: Прогресс, 1993. – 654с. – С. 461.
6. Руделев В.Г. Русское именное склонение и русский образ мира // В.Г. Руделев. Собр. соч.: в 6т. Т.6. Друг мой - язык: Избранные произведения по общему и русскому языкознанию. 4.2. – Тамбов, 2002. – 182 с. – С. 63.
7. Электрон манба <https://www.wonderzine.com/wonderzine/life/news/266923-woman-2022>.
8. Rustamovna, U. N., and B. M. Madaminovna. "THE STUDY OF THE CONCEPT AS A UNIT OF COGNITIVE LINGUISTICS." *Modern Journal of Social Sciences and Humanities* 4 (2022): 66-69.
9. Умарова, Наргиза Рустамовна, and Мунира Мадаминовновна Бахрамова. "“АЁЛ” КОНЦЕПТИНИНГ АССОЦИАЦИЯЛАРИ (Концептнинг ижтимоий, жисмоний, шахсий сифатлари)." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2.10 (2022): 24-32.
10. Бахрамова, М. М. "ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ Замира Сатвалдиевна Таштемирова." (2022). 548-553.
11. Умарова Наргиза Рустамовна, and Мунира Мадаминовна Бахрамова. "ИССЛЕДОВАНИЕ КОНЦЕПТА КАК МНОГОМЕРНОГО МЕНТАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2.6 (2022): 871-877.
12. Бахрамова, М. М. "МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АППАРАТ ЭСТЕТИКИ И ФЕНОМЕН ИНФОРМАЦИИ." *Актуальные проблемы современной науки* 4 (2021): 33-36.